

Dünyada baş verən mühəribələr, münaqişələr və vətəndaş qarşılarmalar ilə insanlar canlarından olur, evləri-eşikləri dağılır, şəhərlər, kənd və qəsəbələr vərin qalır. Bu kimi insanlıq əleyhinə yönələn vəhşilikləri heç şübhəsiz ki, insanların özləri törədirlər. Düzdür, insanlar fərqlidir, biri ölüdmək, talan etmək, torpaqlara nəzarət etmək, insanları təsir altında saxlamağa çalışır, başqa bir insan isə bir parça quru çörək qazanmaq, sakit ömür sürmək üçün fədakarlıq edir. Lakin bu halda belə insan cəlladları fağır həmcinsinə sadə, kasib həyatını yaşamasını da çox görür.

Taleyi işi beledir, bəzən sadə insanlar vəhşi cəlladların törətdikləri mühəribələr, münaqişələrdən qaćaraq sakit görünən ərazilərə üz tuturlar. Ancaq bəla həmin kasıbı, dağda, daşda, dənizdə də yaxalayıb həyatına son qoyur. Çoxsaylı misallar göstərmək olar ki, minlərlə insan Asiyada, Afrikada baş verən mühəribələrdən, vətəndaş qarşılarmalarından qaćaraq başqa dövlətlərə üz tutmağa çalışıblar, lakin dənizlərdə, okeanlarda sulara qərəb olublar.

Görünən ondan ibaretdir ki, kefli anlar yaşamaq üçün okeanların dibine enib, az sonra ölüm mələyinə təslim olan milyarderlər, vəzife mənsubları da az deyil. 2023-cü ilin avqustunda britaniyalı milyarder Həmiş Harding, Pakistanın en zəngin iş adamlarından olan şahzadə Davut və onun 19 yaşı oğlu Süleyman, "OceanGate" şirkətinin qurucusu Stokton Raş və fransız sualtı pilotu Pol Henri Narqelet Atlantik okeanının dərinliklərinə enib, gözəl anlar yaşamaq eşqinə düşməndülər. Ancaq onlara ölümün şirinliyini quruda deyil, okeanın dərinliklərində dadmaq nəsibləri imiş. Beləcə milyardlarda səyahətçilərə kömək etmədi və həyatlarını itirdilər.

Bəla bununla da bitmir, bu dəfə zələlər insanların həyatını məhv edir. Ancaq zələlələr mühəribələr, münaqişələrlə müqayisədə insanlara münasibətdə ədalətli yanaşma nümayiş etdirir. Zələlələr baş verdise kasıbı da, varlısı da, vəzifə mənsubu da fəleyin qurduğu oyunun badına gedir. Bu dəfə pul-para, göz qamaşdırın vəzifə kreslo-su insanlara yuxarıdan aşağı baxan məlumatla kömək etmir.

Zələlələr nə deməkdir və necə yaranır?

Zələlələrin tərifi ve onların yaranması ilə bağlı müxtəlif versiyalar və şəhərlər mövcuddur. Ən inandırıcısı, yer qəbiğinin dərinliklərində toplanan potensial enerjinin təsiri ilə yer səthinin anidən titrəməsinə zələlə deyilir. Yerin özəyi və qəbiğinin arasındakı litosfer ləyləri zələlələrin yaranmasında böyük rol oynayır. Bu zaman müxtəlif ləylərin sürüşməsi və toqquşması zamanı yaranan gərginlik boşalması yeraltı təkanlara səbəb olur. Dünyanın en tanınmış elm ocaqları, laboratoriyaları, nüfuzlu alımları uzun əsrlərdir ki, zələlənin necə və hansı formada, ne zaman baş verəcəyini müəyyənleşdirməyə çalışıslar da, isteklərinə nail ola bilməyiblər. Belə demək olar ki, elm zələlənin ne zaman baş verə bilməcini müəyyənleşdirməkdə çərəsizdir. Sadəcə ehtimallar mövcuddur. Məsələn iddia olunur ki, zələlələndən öncə yer qəbiğində müxtəlif səsler və dəyişikliklər yaranır. Bunlar zələlə yaratır.

Dünyada baş verən ən dəhşətli zələlələr

Araşdırmaclar əsasən demək olar ki, son 200 il ərzində minlərlə dağidici günə malik zələlə baş verib nəticədə 35 milyonu yaxın insan həyatını itirib. Ölkələrə deyən zərərin miqdarı isə indiki qiymətlərlə 5,6 trilyon dollar hesab olunur. Ən dəhşətli zələlə isə 1960-ci il mayın 22-də Çilinin Valdiviya şəhərində baş verib. "Böyük Çili zələləsi" kimi tarixə düşən zələlə Rixter cədvəli ilə 9,5 bal olub və 650 minə-ə yaxın insanın ölümünə səbəb olub. Ən çox insan tələfatına səbəb olan zələlə isə 1556-ci il yanvarın 23-də Çinin Şensi əyalətində baş verib. 8 bal gücündə qeyd alınan zələlə nəticəsində 830 min insan həyatını itirib.

Zələlə nəticəsində okeanda yaranan sunamı nəticəsində insan tələfatı İndoneziya, Malayziya, Hindistan, Tailand, Sri-Lanka və digər ada dövlətlərinin kəsişdiyi İndoneziyaya yaxınlığında Sumatra adasında baş verib. 26 dekabr 2004-cü ildə

Zələlələr yerin orbitindən çıxmasına təsir edə bilər

Hind okeanında baş vermiş sualtı zələlənin gücü 9,5 bal olub və nəticədə 300 minə yaxın insan ölümü. Yazının müəllifi olaraq, baş verən ərək dağlayan, faciəvi hadisədən çox təsirlənmişdim və faciə ilə bağlı "Malayziyada açılan səhər" romanını qələmə almışam. Sunamı zamanı insan alveri ticarəti ilə məşğul olan cinayətkar dəstlər xalqların üzləşdikləri dəhşətli hadisələrə baxmayaq öz biznes maraqlarından imtiyinə etməmişlər. 80 minə yaxın uşaqları, qızları uğurlayaraq İndoneziyanın adalarına aparıb, orada onların orqanlarını çıxarıb, Asiyadan və Avropanın varlı şəxslərinə satmışlar. Qul kimi işlədilən gənclərin, cinsi istismara məruz qalan qızların sayı az olma-

1911-ci illərdə də dağidici gücə malik zələlələr baş verib. Hər iki zələlə zamanı ümumiyyətdə 20.000 nəfərədək əhalilər evsiz-eşiksiz qalıb, 4 min yaşayış evi, 8 qədim məscid, 10-dan artıq mədrəsə, 40 qədim şəhər hamamı, onlara ticarət obyekti, bazar-dükən dağılırlaq yerlə-yeksan olub. 1139-cu ildə Gəncədə baş verən 6,3 bal gücündə olan zələlədə zamanı 300 min insan həlak olub. Goy-gölün yaranması da bu zələlə ilə əlaqələndirilir. 2000-ci il də Bakı şəhərində 6,8 bal gücündə 2012-ci il də Zaqtala rayonunda 5,6 bal gücündə zələlə baş verib və dağıntılar baş verib, insan ölümləri yaşışmışlar. Qul kimi işlədilən gənclərin, cinsi istismara məruz qalan qızların sayı az olma-

yib.

1923-cü ilin sentyabrın 1-də Yaponiyanın Kanto şəhərində baş verən zələlənin gücü 7,9 bal gücündə hesab olunur. Zələlə nəticəsində 142 min adam həlak olub. 380 min ev təmamilə dağılıb. Türkmenistanın paytaxtı Aşqabad şəhərində baş vermiş zələlə en dəhşətli zələlələndən hesab olunur. 5 oktyabr 1948-ci ildə yaranan zələlənin gücü 7,3 bal olub və 110 mindən çox adam həyatını itirib, şəhər tamamilə dağılıb.

Zələlələrin tez-tez baş verdiyi Türkiye'de 1939-1999-cu illər arasında beş böyük zələlə olub. 1900-cü ildən bəri bu torpaqlarda baş verən 77 zələlədə 120 mindən çox insan həlak olub. 2023-cü il fevralın 6-da merkezi Kahramanmaraş olmaqla Türkiye'de baş verən 7,7 və 7,6 bal gücündəki dağidici zələlədə 53 min 537 nəfər həyatını itirib, 107 min 213 nəfər isə müxtəlif bedən xəsarətləri alıb. Zələlə nəticəsində 38 min 901 bina dağılıb.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda en həssas seymsik zonada yerləşən ərazilərdən biridir. 1667-ci ildə Şamaxıda baş verən zələlə zamanı 80 min insan həyatını itirib və şəhər dağılıb. Bu dağidici zələlə bir sıra ölkələrin, o cümlədən də ABŞ Geologiya xidmətinin hazırladığı 28 böyük zələlə siyahısına daxil olub. Şamaxıda daha bir zələlə 1669-cu il 5,7 bal gücündə baş verib və nəticədə 7 min insan dünyasını dəyişib. 1859-cu il də Şamaxıda yenidən 5,9 bal gücündə zələlə baş verib. Zələlə nəticəsində Şamaxı şəhəri tamamilə dağılıb. Bu zələlənin gücü o qədər böyük olub ki, həmin hadisədən sonra "Şamaxı batan kimi" ifadəsi yaranıb. Bundan sonra Şamaxı quberniyasının mərkəzi Bakıya köçürüllər və quberniyanın özünün adı da yenilənib - Bakı quberniyası. Şamaxıda 1902-ci il və

Zələlələrin qarşısını almaq olarmı və ya qabaqcadan müəyyənleşdirmək mümkündürmi?

Söz yox ki, görünməyən təhlükə həzərən insanları narahat edib. Bu təhlükənin qarşısını almaq, ən azı baş verə biləcəyi günü, saatı bilmək üçün dünyanın elm mərkəzləri çalışır, tədqiqatlar, araşdırmaclar aparır. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hələ ki, elm bu məsələdə çərəsizdir, belə demək olar ki, gücsüzdür. Ona görə də, hər an zələlə baş verə bilər. Yəni heç bir dövlət zələlələndən sığortalanmayıb. Ona görə də, insanlar ehtiyatı və hazırlıqlı olmalıdır. ABŞ Geoloji Tədqiqat Mərkəzinə (USGS) görə, zələlə başlangıç zamanı olduğunuz yerde qalsanız və hərəkət etməsəniz, xəsəret alma ehtimalınız daha azdır. Geoloji Tədqiqat Mərkəz silsiləmə zamanı yerinizdən tez qəcməməyi tövsiyə edir. Çünkü araşdırmaclar göstərir ki, ən çox xəsəret alma halları binada hərəkət edərkən və ya bayırda çıxmaya çalışarkən baş verir. Mütəxəssislər təhlükəsizliyinizi təmin edəcək üç sözə dıqqət çəkir: "Aşağı əyilin, tutun, yapışın".

Zələlə zamanı binalardan, elektrik kabellərindən, çuxurlardan, yanacaq və qaz xətlərindən, borulardan uzaq olmaq da yaranma riskini azaldır. Ağaclardan, telefon direklərindən və binalardan uzaq aqış əraziyədə gözləmək təhlükəsiz ola bilər. Təvsiyələrin, məsləhətlərin siyahısı genişdir. Sadəcə, duanı etmək lazımdır ki, Allah heç bir xalqa, o cümlədən Azərbaycan xalqına, insanlarımıza gözlənilməz bəla, o cümlədən zələlələr, xəstəliklər verməsin. Dünyamız hər zaman sakit, sabit olsun. İnsanların üzü gülsün, sevincli, sağlam və xoşbəxt olsun.

İLHAM ƏLİYEV